

บทวิจารณ์หนังสือ

ชื่อเรื่อง : พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่

ผู้แต่ง : พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส รศ. ดร.

ผู้วิจารณ์ : พระครูปริยัติวัชรธรรม

บทนำ

หนังสือเรื่อง“พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่” ของพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส รศ. ดร. เป็นหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งหนังสือนี้มีจำนวน 742 หน้า¹ส่วนเนื้อหาภาพรวมจากหนังสือผู้เขียนได้อธิบายถึงรายละเอียดของการบูรณาการกับวิทยาการสมัยใหม่ หรือศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม อันเป็นส่วนสำคัญในการนำมากำหนดเป็นจุดยืนในการศึกษาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้เป็นไปตามกรอบวิสัยทัศน์ของมหาวิทยาลัยว่า จัดการเรียนรู้พระพุทธศาสนาบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม เพื่อเป็นการพัฒนาการเรียนการสอนในรายวิชาในระดับปริญญาเอก และปริญญาโทเพื่อให้ผู้เรียนให้สามารถเข้าใจโลกตามความเป็นจริงและใช้ชีวิตอยู่เหนือโลกธรรมทั้งมวล จะเห็นได้ว่าสำหรับเรื่องพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่นี้ นับว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้าเพื่อหา คตอบเป็นอย่างดี เพราะในปัจจุบันศาสตร์ต่างๆ ที่มนุษย์ได้ประดิษฐ์คิดค้นนั้นได้มีการปรับเปลี่ยนไปอย่างมาก กล่าวคือบางศาสตร์ที่มนุษย์ประยุกต์ใช้กับชีวิตก็ได้ยังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน แต่ก็มีบางศาสตร์ที่สูญหายไปตามกาลเวลาหรือเป็นศาสตร์ที่มนุษย์ไม่ได้ใช้ประโยชน์และมองไม่เห็นคุณค่า แม้กระทั่ง ศาสตร์บางศาสตร์ที่มนุษย์ยังแสวงหาคำตอบไม่ได้ในอดีตจวบจนถึงปัจจุบันก็ยังเป็นศาสตร์ที่มนุษย์ต้องเพียรพยายามหาคำตอบอยู่ต่อไป ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงศาสตร์สมัยใหม่จึงนับว่าเป็นคำกล่าวที่กว้างมาก และเป็นคำกล่าวที่ใครๆ ก็มักนึกถึงวิทยาศาสตร์หรือศาสตร์ที่เกี่ยวกับสิ่งที่สัมผัสและต้องได้เท่านั้นเป็นหลัก ส่วนที่เป็นนามธรรมหรือเป็นเรื่องภายในจิตใจก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เข้าใจกันเป็นส่วนใหญ่โดยเฉพาะคนยุคนี้ว่าไม่เกี่ยวข้องกับศาสตร์สมัยใหม่หรือวิทยาศาสตร์เลย แล้วในท้ายที่สุด การกล่าวเช่นนี้จะเป็นความจริงได้มากเพียงใดสำหรับพัฒนาการของมนุษย์ในยุคนี้ ซึ่งเป็นยุคที่สรรพสิ่งต้องยอมเดินตามวิทยาศาสตร์ เรียกกันว่าหากอะไรๆ ในสรรพสิ่งขัดแย้งหรือไม่สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์แล้วการได้รับการยอมรับจากผู้คนในยุคนี้ย่อมเป็นไปได้ยากหรือแทบเป็นไปไม่ได้เลย ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาหนึ่งในบรรดาหลายๆ ศาสนาในโลกนี้ที่มนุษย์ยอมรับนับถือจะมีความเป็นไปได้ที่ไม่ขัดแย้งและมีความสอดคล้องกับศาสตร์สมัยใหม่อย่างเช่น วิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้มากเพียงใด จึงจัดว่าเป็นโจทย์ที่น่าสนใจ

¹ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่, พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557, หน้า บทนำ.

หาคำตอบเป็นที่สุดผู้เขียนจึงมีความสนใจในการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ในการศึกษาถึงศาสตร์ต่างๆ ที่จะ
เป็นไปในทิศทางที่ดีต่อการศึกษาถึงประเด็นต่างๆ

เนื้อหาโดยย่อ

การบรรยายวิชา “พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่” ของพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส รศ.
ดร.นี้ทั้งระดับปริญญาโท และปริญญาเอกมากกว่า 10 ปี ทำให้เห็นคณาจารย์และนิสิตจำนวนมากขาด
ความเข้าใจต่อแนวทางในการศึกษา และวิจัยประเด็นพระพุทธศาสนากับวิทยาการหรือศาสตร์สมัยใหม่
ทั้งในแง่ของการเรียนรู้ในรายวิชา และการทำวิทยานิพนธ์เพื่อจบการศึกษา ฉะนั้น หนังสือเรื่องนี้ จึงมี
จุดมุ่งหมายเพื่อที่จะสร้างตัวแบบที่ว่าด้วยการศึกษา และวิจัยภายใต้กรอบของคำว่า “พุทธบูรณาการ”
และ “พุทธสหวิทยาการ” ให้ครอบคลุมทั้งด้านวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ โดยให้
ผู้เรียนได้ประยุกต์วิทยาการสมัยใหม่มาอธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาหรือนำหลักการทาง
พระพุทธศาสนาไปประยุกต์และตอบปัญหาทางวิทยาการและสังคมสมัยใหม่

โดยได้อธิบายความหมายของคำว่า “วิทยาการ (Sciences)” ว่าหมายถึง ความรู้แขนงต่างๆ
เช่น ปัจจุบันวิทยาการต่างๆ ก้าวหน้าไปมาก, บางทีใช้ว่า ศิลปะวิทยาการ ซึ่งคำนี้มีนัยที่สอดคล้องกับคำว่า
“ศาสตร์” ที่หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริง และกฎที่จัดไว้อย่างเป็นระบบ ซึ่งหมายถึง ระบบวิชา
ความรู้, “ศาสตร์” หมายถึง “ระบบการแสวงหาความรู้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และระบบวิชาความรู้ที่
ได้จากวิธีการเช่นนั้น (A system of acquiring knowledge based on scientific method) นักวิชาการ
ต่างประเทศบางท่านให้ความหมายว่า “ศาสตร์ (Science) หมายถึงความรู้เกี่ยวกับข้อเท็จจริง และกฎที่จัด
ไว้อย่างเป็นระบบ

จากคำจำกัดความดังกล่าวข้างต้น วิทยาการ หรือ “ศาสตร์” (Science) มีความหมายโดยแบ่ง
ออกเป็น 3 ลักษณะใหญ่ คือ (1) หมายถึงข้อเท็จจริง หรือกฎที่จัดไว้อย่างเป็นระบบ (2) หมายถึง
สาขาวิชา หรือสาขาความรู้ต่างๆ เช่น เคมี ชีววิทยา ฟิสิกส์ ดาราศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา
เกษตรศาสตร์ และวิศวกรรมศาสตร์ (3) หมายถึง กระบวนการ และกิจกรรมที่ทำให้ได้ความรู้ที่สามารถ
ทดสอบได้จะพบว่าแง่มุมที่น่าสนใจในมิติดังต่อไปนี้

(1) ความอยู่รอดระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ “ธรรมะเกี่ยวข้องกับทุก
กิจกรรมของชีวิต ธรรมจึงไม่ใช่เรื่องไกลตัวแต่อย่างใด ผู้ที่นำธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันสม่ำเสมอ
ย่อมจะเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนา ประโยชน์นั้นแหละจะรักษาพระพุทธศาสนาให้อยู่คู่กับสังคมไทย
ตลอดไป และประโยชน์นั้นแหละจะรักษาวิชาพระพุทธศาสนาให้อยู่คู่หลักสูตรการศึกษาของประเทศไทย
ตลอดกาล”

ในหนังสือยังได้อธิบายความหมายของคำว่า “บูรณาการ” ว่าเป็นศัพท์บัญญัติทางการศึกษา
ซึ่งแต่เดิมใช้คำว่า “บูรณาการรวมหน่วย” เป็นคำบัญญัติให้ตรงกับคำว่า “Integration” ในภาษาอังกฤษ
หมายความว่า การรวมหน่วยที่แยกๆ กันเข้าเป็นหน่วยเดียวกัน เช่น หลักสูตรแบบบูรณาการรวมหน่วย
ปัจจุบันใช้เพียงคำว่า “บูรณาการ” หมายความว่า การประสานเนื้อหา หลักการ กิจกรรม การฝึก ฯลฯ เข้า

เป็นหน่วยเดียวกัน เช่น การสอนภาษาแบบบูรณาการ ทำให้นักเรียนได้รับความรู้ด้านทักษะต่างๆ ทั้งฟัง พูด อ่าน เขียน ผสมผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในวิชาเดียวกัน ไม่แยกออกจากกันเป็นหลายวิชาดังแต่ก่อน “พระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาแห่งการบูรณาการที่มีคำสอนครอบคลุมทั้งกฎธรรมชาติด้านฝ่ายรูปธรรม และนามธรรม กฎทุกกฎรวมกันอยู่ภายใต้กฎธรรมนิยาม การบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ช่วยให้คนเรามีดวงตา 2 ข้างบริบูรณ์ ดวงตาข้างหนึ่งคือ พระพุทธศาสนา ดวงตาอีกข้างคือศาสตร์สมัยใหม่ ใครที่ไม่รู้ทั้งพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่เปรียบได้กับคนตาบอด (อรรถจักขุ) ใครที่รู้แต่ศาสตร์สมัยใหม่อย่างเดียว จัดเป็นคนตาเดียว (เอกจักขุ) ส่วนใครที่รู้ทั้งพระพุทธศาสนาและศาสตร์สมัยใหม่ จัดเป็นคนสองตา (ทวิจักขุ) นั่นคือมีความรู้แบบบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่จากแนวทางดังกล่าว ท่านจึงวิธีการในการบูรณาการพระพุทธศาสนากับวิทยาการหรือศาสตร์สมัยใหม่ จากวิธีการศึกษาแบบสหวิทยาการระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ดังที่เป็นการศึกษาจากพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ที่มาประยุกต์เข้าด้วยกัน เพื่อมุ่งศึกษาเกี่ยวกับเรื่องราว ประเด็น ปัญหา หัวข้อ หรือประสบการณ์เรื่องใดเรื่องหนึ่งดังที่กล่าวข้างต้นนั้น สามารถนำไปออกแบบเป็น “รูปแบบเชิงมโนทัศน์ของการเรียนรู้แบบสหวิทยาการระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่” ตามที่กล่าวมาข้างต้นก็พอจะเห็นได้ว่าวิธีการแสวงหาคำตอบของมนุษย์ในยุคนี้ล้วนใช้วิทยาศาสตร์หรือศาสตร์สมัยใหม่ที่อยู่ในรูปแบบสัมผัสได้เท่านั้นเป็นเครื่องมือ ซึ่งเมื่อใช้มาตรฐานนี้ในตอบคาถามเกี่ยวกับชีวิตและสังคมแล้ว จึงทำให้เกิดความคิดว่าทุกอย่างที่เห็นและเป็นอยู่ในขณะนี้หากไม่ตอบโจทย์หรือไม่สอดคล้องกับหลักการของศาสตร์สมัยใหม่แล้วย่อมจะได้รับความน่าเชื่อถือน้อยลงและสูญหายไปจากชีวิตมนุษย์และสังคมในที่สุด ส่วนเนื้อหาของพุทธศาสนานั้นให้คุณค่าต่อปัจจัยภายในหรือจิตใจของมนุษย์มากกว่าวัตถุภายนอกเป็นหลักนั้นจะยังคงมีความมั่นคงต่อลักษณะการของมนุษย์และสังคมแบบสมัยใหม่ได้มากน้อยเพียงใด จึงจัดว่าเป็นโจทย์ใหญ่สำหรับพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งดังนั้น การวิเคราะห์ถึงพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่นี้คาดว่าจะประเด็นที่จะก่อให้เกิดประโยชน์และมีคุณค่าต่อวงการการศึกษาและสังคมเป็นอย่างดี

หลักการที่ใช้ในการคิดวิเคราะห์

ในการค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่อง พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ ผู้วิจารณ์ได้นำหลักการทางพระพุทธศาสนาามาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นจุดมุ่งหมายของงานว่าด้วยการหลักของวิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนาว่ามีความสำคัญกันอย่างไรโดยใช้หลักการของพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ โดยยึด “ปฏิจจสมุปบาท” ซึ่งย้ำเน้นถึงการอาศัยกันและกันของสรรพสิ่งจึงสามารถดำรงอยู่รอดได้อย่างมีศักยภาพ และเชื่อต่อการสร้างคุณค่าและชีวิตและสรรพสิ่งนั้น และพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องอาศัยวิทยาการสมัยใหม่มาเป็นฐานในการอธิบาย และเป็นสื่อในการนำเสนอให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งวิถีชีวิตมากยิ่งขึ้นโดยใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์เรียนรู้กฎธรรมชาติและหาทางควบคุมธรรมชาติหรือเอาชนะธรรมชาติ มุ่งแก้ปัญหาภายนอกวิทยาศาสตร์ถือว่าการพิสูจน์ทดลองทางวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่

นำมาแสดงให้สาธารณชนประจักษ์ชัดเป็นหลักฐาน ยืนยันในสิ่งที่ค้นพบนั้นได้ จึงจะเป็นการยอมรับในวงการวิทยาศาสตร์ หลักการพระพุทธศาสนาเป็นการทดสอบความรู้สึกทุกซ์หรือไม่เป็นทุกซ์

บริบทของงาน

ผู้วิจารณ์ได้ศึกษาพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ได้ทราบถึงบริบทของหนังสือเล่มนี้ที่เขียนขึ้นโดยได้บรรยายว่าศาสตร์สองศาสตร์หรือหลายๆ ศาสตร์ทางพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่สามารถร่วมมือกันเพื่อสร้างความรู้ที่การณ าส่งที่แยกกันมารวมเข้าเป็นอันเดียวกันจนเกิดองค์รวม (The whole) โดยการนำแนวคิดและเนื้อหาจากสาขาวิชามาบูรณาการโดยไม่เน้นการเรียงลำดับเนื้อหา แต่เน้นการเชื่อมโยงเนื้อหา จุดเด่นในประเด็นนี้คือการท างานร่วมกับในเชิงบูรณาการแบบสหวิทยาการอยู่ยู่ที่การเชื่อมโยงสาขาวิชาต่างๆ เข้าด้วยกันอันเป็นการทำงานร่วมกันแบบส่วนรวมนี้มีความสำคัญอย่างไรและเป็นการศึกษาถึงการนำหลักการ 3 ศาสตร์ คือ วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หลักการนี้มาใช้ในการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวันที่เกิดผลที่ดีตามมาในการนำไปสู่การอธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลในเชิงวิทยาศาสตร์ อีกทั้งสัมพันธ์กับวิถีทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย และทำความเข้าใจโลกทั้ง 3 โลก คือ โอกาสโลก สัตว์โลก และสังขารโรคทั้งในแง่ขอบเขต และความหมายระหว่างวิถีโลกกับวิถีธรรมที่ก่อให้เกิดคุณูปการต่อพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นองค์กร อีกทั้งจะทำให้พระพุทธศาสนาได้กลายเป็นวิถีชีวิต และลมหายใจของสังคมในมิติต่างๆ มากยิ่งขึ้น ได้เห็นมุมมองในการแนวคิด วิธีการ ในการนำไปสู่การปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมต่อไป

บทวิจารณ์

จากเนื้อหาของหนังสือที่ปรากฏนี้ทำให้ผู้วิจารณ์มีความประสงค์ในการเสนอข้อวิจารณ์ 2 ประเด็นสำคัญ คือ ประเด็นที่เห็นด้วย และประเด็นที่เห็นต่างด้านเนื้อหา ซึ่งเป็นประเด็นในมุมมองของผู้วิจารณ์ที่มีความสนใจในเรื่องนี้ผู้วิจารณ์จะได้แสดงความคิดเห็น ดังนี้จากอ่านหนังสือเรื่องนี้จึงสรุปข้อวิจารณ์ได้ดังนี้

1. ประเด็นที่ผู้วิจารณ์เห็นด้วยทั้งหมดมี 5 ประเด็น คือ

1) เป็นการเสนอแนวคิดที่เกี่ยวกับการจัดการองค์ความรู้ในยุคนวัตกรรม เนื้อหาจากบทความที่ปรากฏชี้ชัดเจนนในการนำเสนอการจัดการองค์ความรู้วิธีการศึกษาแบบบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ซึ่งประเด็นการเสนอจากหนังสือนี้สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการองค์ความรู้ในยุคนวัตกรรมของพระธรรมโกศาจารย์ ในหนังสือ “วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่” ซึ่งได้ใช้หลักการในการบูรณาการเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ 2 วิธี คือ² 1) วิธีการบูรณาการแบบ

²พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่” (กรุงเทพมหานคร : medabooksเกษม แสงนนท์, 2557), 30-34.

พุทธวิทยา (Buddhology) โดยการนำเอาพระพุทธศาสนาเป็นฐานในการอธิบายเสริมในศาสตร์ต่างๆ เพื่อให้พระพุทธศาสนาทันสมัย มีเหตุผล และสอดคล้องกับวิถีความเป็นไปของชีวิตและสังคมมากยิ่งขึ้น (2) วิธีการบูรณาการแบบธรรมวิทยา (Dhammology) โดยการนำหลักธรรมะในพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมาเป็นฐานในการประยุกต์ใช้ ศีลธรรม อธิบาย วิเคราะห์ บูรณาการ และสังเคราะห์ออกเป็นชุดอธิบาย ชุดความคิด หรือชุดความรู้ต่างๆ ซึ่งผู้วิจารณ์เห็นว่าการนำศาสตร์ทั้งสองศาสตร์มาบูรณาการกันเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ได้ เช่น วิทยาการสมัยใหม่เสริมสร้างความฉลาด พระพุทธศาสนาหยิบยื่นความสงบ วิทยาการสมัยใหม่พัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้มีความฉลาดในการแสวงหาความอยู่รอดทางร่างกาย แต่ไม่สามารถทำให้มนุษย์เกิดความสุขสงบทางจิตใจ กล่าวคือมุ่งเน้นพัฒนาทักษะให้เกิดความชำนาญและเชี่ยวชาญในการแสวงหาสิ่งเสพเพื่อสนองต่อความอยากรู้อยากเห็นและอยากมีอยากเป็นของตัวเองมนุษย์เอง แต่พระพุทธศาสนาจะทำให้มนุษย์เข้าใจความรู้สึกและความต้องการของตัวเองว่าไม่สามารถแสวงหาหาสิ่งต่างๆ มาปรนเปรอเพื่อสนองต่อความอยากของตัวเองได้³

2) มีการแสดงแผนภูมิเพื่อให้สามารถเข้าใจได้ง่ายในเนื้อหาในหนังสือนี้ปรากฏแผนภูมิอยู่ 3 แผนภูมิ สำคัญหลายๆ ประเด็นทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการในแผนภูมิดังกล่าว คือ 1) แผนภูมิ “วิธีการบูรณาการพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่” ซึ่งแผนภูมินี้มาจากหนังสือของพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) เรื่อง “วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่” นั่นเอง 2) แผนภูมิ “พุทธสหวิทยาการ” เป็นแผนภูมิในการอธิบายกระบวนการและขั้นตอนในการนำเอาพระพุทธศาสนาอธิบายในศาสตร์ต่างๆ ซึ่งผู้เขียนบทความได้สรุปองค์ความรู้สร้างขึ้นเอง 3) แผนภูมิ “รูปแบบเชิงมโนทัศน์ของการเรียนรู้แบบสหวิทยาการระหว่างพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่” ซึ่งเป็นของผู้เขียนหนังสือได้สรุปองค์ความรู้ในเรื่องนี้สร้างขึ้นเอง ทำให้เห็นชัดแจ้งชัดในประเด็นทั้งหมดที่ปรากฏในรูปของแผนภูมิมีความเข้าใจที่ง่ายและสามารถนำไปต่อยอดของนักวิชาการต่อไป ถือเป็นความเด่นในเนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือซึ่งทำให้ผู้สนใจได้นำไปเป็นแบบอย่างในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลในเชิงวิชาการได้เป็นอย่างดี

3) มีการอธิบายศัพท์ให้เข้าใจในทางวิชาการแก่ผู้อ่านมากขึ้นด้วยการอธิบายศัพท์ต่างๆ ให้เข้าใจในความหมายที่ตรงกันซึ่งประเด็นเรื่องนี้เห็นได้ในหนังสือที่ผู้เขียนพยายามในการอธิบาย หรือแปลความหมายของศัพท์ต่างๆ ให้เข้าใจโดยละเอียดในความมุ่งหมายที่จะใช้ในหนังสือด้วยการอธิบายศัพท์เช่นคำว่า วิทยาการ (Sciences) หมายถึงอะไร? , ศาสตร์ (Science) คืออะไร? , และความหมายของคำศัพท์อื่น เช่น บูรณาการ (Integration, พุทธวิทยา (Buddhology), ธรรมวิทยา (Dhammology), และคำว่า สหวิทยาการ (Interdisciplinary) เป็นต้น ผู้เขียนได้อธิบายและทำให้เห็นความสำคัญของเนื้อหาที่มีความสนใจและมีแหล่งข้อมูลอ้างอิงทำให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของแต่ละประเด็นได้ง่าย ซึ่งเป็นประเด็นที่ผู้เขียนได้ตั้งคำสำคัญของเรื่อง เป็นการสร้างความสนใจให้กับผู้อ่านและผู้สนใจที่อยากจะศึกษาในเรื่อง

³ พระมหาสมณวินทร์ ปุริสสุตโต, พุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่, วารสารวันมฆองแหกรพุทธศาสตรปริทรรศน์ปีที่ 5 ฉบับที่ 1: มกราคม – มิถุนายน, 2561, หน้า 1-12.

ต่างๆ ที่มีความหมายที่เป็นจุดสนใจให้อ่านหนังสือเล่มนี้ได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับการงานเขียนในเรื่อง “การกำหนดประเด็น ปัญหา และสถานการณ์” เป็นตัวแปรสำคัญ ในการใช้การศึกษาแบบพุทธสหวิทยาการเป็นกรอบการศึกษาเพื่อสร้างทางเลือกในการจัดการ แกไข และหาคำตอบใหม่ๆ ซึ่งตัวแบบจำลองที่นำเสนอ นั้น ผู้เขียนได้ใช้คำว่า “ปัญญา” เป็นแนวทางในการศึกษา⁴

4) ความเป็นมาและพัฒนาการของวิทยาการหรือศาสตร์ ผู้วิจารณ์ได้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการแบ่งยุคประวัติศาสตร์ตะวันตก (หน้า 11) ซึ่งในหนังสือมีการกล่าวถึงเส้นแบ่งของยุคดังกล่าว นับว่ามีอิทธิพลต่อพัฒนาการในการจัดแบ่งยุควิทยาการหรือศาสตร์ ตามการอธิบายของ ออกลัส กองต์ ได้อย่างน่าสนใจ ซึ่งได้แบ่งพัฒนาการของวิทยาการ ศาสตร์ ความจริง หรือความรู้ออกเป็น 3 ยุค คือ 1) ยุคเทววิทยา เป็นยุคที่ได้รับความจริงหรือความรู้มาจากคำสอนทางศาสนา 2) ยุคอภิปรัชญา เป็นยุคแห่งการแสวงหาความจริงจากปรัชญา การแสวงหาองค์ความรู้ในยุคนี ที่เกิดขึ้นจากฐานคิดที่กลุ่มคนต่างๆ และ 3) ยุควิทยาศาสตร์ เป็นยุคที่มีการแสวงหาความรู้จากข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ โดยพยายามจำแนกประเภทของศาสตร์ที่เป็นวิทยาศาสตร์ออกเป็น 5 และผู้เขียนยังได้อธิบายถึงวิทยาศาสตร์เป็นส่วนหนึ่งของปรัชญา และทำให้ผู้อ่านหนังสือเล่มนี้มีความเข้าใจเกี่ยวกับวิทยาการหรือศาสตร์ต่างๆ ได้อย่างเข้าใจ กล่าวคือบางศาสตร์ที่มนุษย์ประยุกต์ใช้กับชีวิตก็ยังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน แต่ก็มีบางศาสตร์ที่สูญหายไปตามกาลเวลาหรือเป็นศาสตร์ที่มนุษย์ไม่ได้ใช้ประโยชน์และมองไม่เห็นคุณค่า แม้กระทั่งศาสตร์บางศาสตร์ที่มนุษย์ยังแสวงหาคำตอบไม่ได้ในอดีตจวบจนถึงปัจจุบันก็ยังเป็นศาสตร์ที่มนุษย์ต้องเพียรพยายามหาคำตอบอยู่ต่อไป⁵

5) ผลกระทบของวิทยาการสมัยใหม่ต่อพระพุทธศาสนา ผู้วิจารณ์มองว่าผู้เขียนได้การตั้งคำถามที่ชัดเจนและทำให้เกิดความรู้ใหม่ที่ว่า การเกิดขึ้นของวิทยาการสมัยใหม่ สร้างผลกระทบต่อสถานการณ์ศาสนาต่างๆ ในโลกนี้อย่างไร (หน้า 30) ซึ่งมองว่าเป็นความจริงที่ทุกศาสนาในโลกนี้ต้องได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งในขณะที่พระพุทธศาสนาได้รับผลกระทบเช่นเดียวกันกับศาสนาอื่นๆ หากแต่เป็นผลกระทบในเชิงบวกซึ่งมีผลดีต่อหลักการที่พระพุทธศาสนาสอนอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายประเด็น เพราะว่าพระพุทธศาสนาไม่เคยขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์และไม่มีครั้งใดเลยที่พระสงฆ์กับนักวิทยาศาสตร์จะทะเลาะกันซึ่งมีนักวิชาการได้เขียนเรื่องวิทยาศาสตร์ในทัศนะพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้ประเด็นนี้ผู้วิจารณ์ได้เห็นความชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องนี้⁶ จึงทำให้พระพุทธศาสนาสามารถปรับและประยุกต์ได้กับทุกศาสตร์ในโลกนี้

⁴ พระธรรมโกศาจารย์, **วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่**, อ่างแล้ว, หน้า 49.

⁵ พระมหาหมขวินทร์ ปุริสุตโตโม, **พุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่**, วารสารวรมัญจของแหกรพุทธศาสตรปริทรรศน์ปีที่ 5 ฉบับที่ 1: มกราคม – มิถุนายน, 2561, หน้า 1-12.

⁶ พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศ.ดร., **วิทยาศาสตร์ในทัศนะพระพุทธศาสนา** ในบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระพุทธศาสนากับวิทยาการโลกยุคใหม่, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545, หน้า 6.

2. ประเด็นที่ผู้วิจารณ์ตั้งข้อสังเกต มีอยู่ 3 ประเด็น คือ

1) การอธิบายเนื้อหาโดยใช้นิยามศัพท์มากนั้นทำให้เนื้อหาของข้อมูลหลักลดลง แม้ในการอธิบายศัพท์ให้เข้าใจในทางวิชาการแก่ผู้อ่านมากขึ้น หรือทำให้มีความเข้าใจในความหมายที่ตรงกัน แต่หากอธิบายยืดยาวหรือมากเกินไปจะทำให้เนื้อหาของข้อมูลหลักนั้นลดลง ยกตัวอย่างเช่น ในการอธิบายศัพท์คำว่า (หน้า 43) “วิทยาการ (Sciences)” ในย่อหน้าหลังความนำนั้นเพียงศัพท์เดียวใช้อธิบายถึง 17-18 บรรทัด หรืออธิบาย คำว่า “บูรณาการ” (Integration)” ยังอธิบายมากถึง 17 บรรทัด เช่นกัน ดังนั้นหากจะเป็นการดีในการอธิบายศัพท์ในทางวิชาการนั้นบางครั้งจำต้องถูกยกไปในส่วนอ้างอิงอธิบายแทนการอธิบายศัพท์ที่อยู่ในเนื้อหาบทความเพื่อให้เนื้อหาหลักนั้นเด่นหรือมากกว่าเนื้อหาด้านอื่นๆ ซึ่งทำให้นเนื้อหาของหนังสือมีหลายบทและหลายเรื่องทำให้ผู้อ่านเกิดไม่ได้ทราบความหมายที่แท้จริงของเรื่องเหล่านี้ ผู้วิจารณ์ตั้งข้อสังเกตว่าการอธิบายศัพท์ที่มุ่งเข้าใจปรากฏการณ์ทางธรรมชาติหลักการทางวิทยาศาสตร์มุ่งเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ต้องการรู้ว่าอะไรเป็นสาเหตุ อะไรเป็นผลที่ตามมาแต่ยังไม่ได้อธิบายให้เหตุผลที่เข้าใจได้ง่ายสำหรับคนที่สนใจทั่วไปมักอธิบายเชื่อมโยงกับวิทยาศาสตร์เป็นหลักจึงจะได้รับการยอมรับจากคนในยุคนี้ มีเว้นแม้แต่การอธิบายหลักคำสอนในศาสนาที่ต้องอธิบายให้เข้ากันได้กับวิธีการทางวิทยาศาสตร์เท่านั้นจึงจะได้รับการยอมรับนับถือจากศาสนิกชนได้และทำให้การอธิบายศัพท์ต่างๆ ได้อย่างเข้าใจได้ง่ายขึ้น ผู้วิจารณ์มองว่าการอธิบายวิทยาการสมัยใหม่มุ่งความจริง พระพุทธศาสนามุ่งศีลธรรม สัจธรรมที่มนุษย์แสวงหามี 3 อย่าง คือ ความจริง (Truth) ความดี (Goodness) ความงาม (Beauty) และความสุข (Happiness) วิทยาการสมัยใหม่ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์นั้นเป็นศาสตร์มุ่งแสวงหาความจริงและพิสูจน์ความจริง ในขณะที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสตร์ที่มุ่งเน้นในการแสวงหาความดี ความงาม และความสุขให้แก่มนุษย์ในเชิงปัจเจกและสังคมโดยรวม ในขณะที่เดียวกัน หากมอง “ความจริง” ในมิติของวิทยาศาสตร์และพระพุทธศาสนานั้นมีจุดร่วมที่สาคัญประการหนึ่งคือ “ความจริงตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ”

2) พระพุทธศาสนากับการเมืองการปกครอง ซึ่งผู้เขียนได้กำหนดไว้ในภาคที่ 3 ในเรื่องของพระพุทธศาสนากับสังคมศาสตร์ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องบาปของนักการเมืองการปกครอง (หน้า 257) ในขณะที่พลเมืองโลกยุคปัจจุบันกำลังเผชิญหน้ากับสถานการณ์ความขัดแย้งจนนำไปสู่ความรุนแรงและสงครามในหลายภาคพื้นของโลกไม่ว่าจะเป็นการสู้รบในประเทศต่างๆ จากปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้วิจารณ์ตั้งประเด็นที่เห็นต่างว่า บาปของนักการเมืองการปกครองมีจริงหรือไม่ การที่นักการเมืองการปกครองประพฤติตัวและดำรงตนไม่สอดคล้องกับกุศลกรรมบถ 10 ประการ ตามที่ผู้เขียนได้เสนอนั้นเกี่ยวกับประเด็นการดูหมิ่นกลุ่มอื่นที่มีความคิดความเชื่อที่แตกต่างและประเด็นว่าด้วยการเกลียดชัง นั้นจากการอ่านผู้เขียนได้เล่าเรื่องในครั้งพุทธกาลไม่ยังไม่สอดคล้องกับประเด็นที่ว่าบาปของนักการเมืองการปกครองคืออะไรซึ่งทำให้ผู้งานเกิดความสับสนในประเด็นแต่เป็นการสะท้อนให้ว่าการเป็นนักการเมืองที่ดีควรทำอย่างไร แต่ยกประเด็นการดูหมิ่นกลุ่มอื่นที่มีความคิดความเชื่อที่แตกต่าง ว่าเป็นบาป ผู้วิจารณ์มองว่าการที่บาปของนักการเมืองคงไม่ใช่ประเด็นการดูหมิ่นเพราะนักการเมืองต้องทำหน้าที่ของตัวเองในการพูด คิด และทำ ตามบทบาทเท่านั้นแต่ยังไม่ถึงขั้นถึงกับคำว่าบาปของนักการเมืองการปกครอง ซึ่ง

ในทางพระพุทธศาสนาก็ก้าวอยู่แล้วว่าการฆ่าสัตว์หรือทำร้ายผู้อื่นที่ถึงแก่ความตายหรือไม่เป็นสุขคนนั้น จึงถือว่าเป็นบาป ผู้เขียนความระบุนี้ให้เห็นชัดเจนเลยว่าบาปของนักการเมืองการปกครองนั้นคือประเด็นอะไรและผลกระทบของกรรมนั้นคืออะไร

3) คุณค่าและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ ผู้เขียนได้อธิบายเรื่องนี้ว่า “ปฏิจจสมุปบาท” ซึ่งย้ำเน้นถึงการอาศัยกันและกันของสรรพสิ่งจึงสามารถดำรงอยู่รอดได้อย่างมีศักยภาพ และเอื้อต่อการสร้างคุณค่าและชีวิตและสรรพสิ่งนั้น วิทยาการสมัยใหม่จำเป็นต้องอาศัยพระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องอาศัยวิทยาการสมัยใหม่มาเป็นฐานในการอธิบาย และเป็นสื่อในการนำเสนอให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งวิถีชีวิตมากยิ่งขึ้น ดังที่ไอน์สไตน์ย้ำว่า “วิทยาศาสตร์ที่ไม่มีศาสนาย่อมพิกลพิการ ส่วนศาสนาที่ไม่มีวิทยาศาสตร์” วิทยาการสมัยใหม่มีจุดเน้นสำคัญในการแสวงหาความจริง อีกทั้งเป็นเครื่องมือที่ทำให้มนุษย์ฉลาดที่จะเอาตัวเองให้รอด ดังนั้น วิทยาการสมัยใหม่นอกเหนือจากการแสวงหาความจริงแล้ว ยังนำไปสู่การใช้ความรู้เพื่อแสวงหาโลกธรรม และนำความรู้ไปเป็นเครื่องมือเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้องของตัวเอง ในขณะที่พระพุทธศาสนามีจุดเด่นที่เน้นให้ผู้เรียนมีความรู้ว่าจะไรควร หรือไม่ควร โดยมีจุดเน้นเพื่อสร้างฉลาดด้านจิตใจเพื่อพัฒนาชีวิตตัวเอง บุคคลอื่น และสิ่งอื่นในสังคมรู้ ตื่น และเบิกบานมากยิ่งขึ้น ฐานคิดสำคัญของศาสนา คือ ศีลธรรม ผู้วิจารณ์มองว่าการที่นำศาสตร์หลายๆ ศาสตร์มารวมกันนั้นเป็นเรื่องที่ยากต่อการทำความเข้าใจเพราะว่า ศาสตร์แต่ละศาสตร์มีความสำคัญที่ต่างกันและมีความหมายไปคนละทิศทางอยู่แล้วการที่จะนำมาประยุกต์เข้าด้วยกันนั้นจะเป็นเรื่องที่เข้าใจความสำคัญนั้นยาก การที่จะเข้าใจหลักการเครื่องมือ วิธีการ และกระบวนการต่างๆ ดังที่ได้นำเสนอมาแล้วในเบื้องต้นนั้น ซึ่งผู้เขียนได้เปรียบเทียบกับวิทยาการหรือศาสตร์ที่เป็นหลักที่เห็นว่าที่เน้นศึกษารวมชาติของโลกและจักรวาล ซึ่งทำให้ผู้ที่เขียนหนังสือเล่มนี้แล้วเกิดความสงสัยได้ว่าทำไมวิทยาศาสตร์กับเปรียบเทียบว่าโอกาสโลก เป็นต้น ซึ่งผู้เขียนไม่ได้อธิบายขยายความหมายที่ชัดเจนทำให้ผู้อ่านไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาเรื่องนี้และไม่เข้าใจที่จะส่งผลต่อการนำไปสร้างฉันทศน์หรือตัวแบบในการเรียนรู้พระพุทธศาสนากับวิทยาการของสาขาอื่นๆ อีกด้วยแต่ในการศึกษาพระพุทธศาสนาแบบบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่นั้นนักวิชาการหลายท่านมองว่าไม่ใช่การเปรียบเทียบแต่เป็นการบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์ต่างๆ ให้เชื่อมโยงเข้าหากันคือ⁷ พุทธวิทยา คือการปรับศาสตร์เข้าหาพระพุทธศาสนา และ ธรรมวิทยา การปรับพระพุทธศาสนาเข้าหาศาสตร์ต่างๆ ซึ่งทำให้ผู้อ่านการการตั้งคำถามตามมาซึ่งผู้เขียนไม่ควรมีการเปรียบเทียบธรรมกับโลกหรือจักรวาล

ประโยชน์ของงาน

จากการศึกษาเรื่องนี้ผู้วิจารณ์ได้ทราบถึงหลักการเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและศาสตร์ต่างๆ ที่สามารถนำมาบูรณาการให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ในทางพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นการส่งเสริมและปรับเปลี่ยนให้มีความทันสมัยเป็นไปตามยุคสมัยที่สังคมต้องการและยังส่งผลต่อการพัฒนาจิตใจของ

⁷ พระธรรมโกศาจารย์, วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่, หน้า 59.

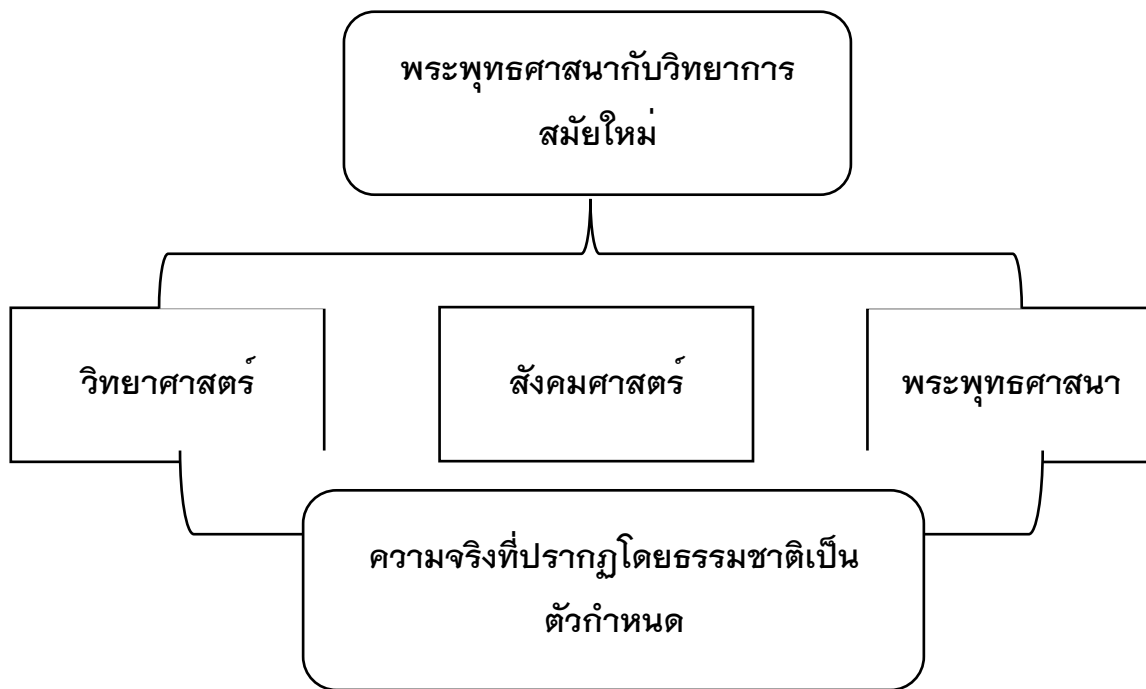
บุคคล ผู้วิจารณ์ได้รับประโยชน์อย่างมากทั้งในด้านแนวคิด และมุมมองที่มีความหลากหลาย เนื่องจากผลงานเล่มงานล้วนเป็นไปในทางที่ดีที่สามารถอธิบายได้อย่างเข้าใจระบบและการดำเนินการทำให้ผู้อ่านได้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ในด้านพระพุทธศาสนา และเป็นเรื่องที่ผู้วิจารณ์มีความสนใจในการที่จะนำมาบูรณาการในงานวิชาการอยู่แล้วจึงนับว่ามีประโยชน์ต่อตัวผู้วิจารณ์เป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นคนในยุคนี้จึงเป็นยุคที่ยอมรับอะไรๆ ได้ง่ายมากหากเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ โดยการนำแนวคิดและเนื้อหาจากสาขาวิชาบูรณาการโดยไม่เน้นการเรียงลำดับเนื้อหา แต่เน้นการเชื่อมโยงเนื้อหาจุดเด่นในประเด็นนี้คือการทำงานร่วมกับในเชิงบูรณาการแบบสหวิทยาการอยู่กับการเชื่อมโยงสาขาวิชาต่างๆ เข้าด้วยกันอันเป็นการทำงานร่วมกันแบบส่วนรวม อีกประการหนึ่งผู้ที่อ่านงานวิจารณ์นี้ยังจะได้ประโยชน์อย่างมากมาย เพราะฉะนั้นการมองเห็นประโยชน์ของงานเล่มนี้จึงเป็นประโยชน์สูงสุดกับผู้อ่านเพื่อจะนำไปปฏิบัติให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันได้เป็นอย่างดี

บทสรุป

หนังสือเล่มนี้ ได้แบ่งเนื้อหาเป็น 5 ภาค คือ ภาค 1 ขอบเขตและวิธีวิทยาพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ เป็นการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวิทยากับศาสตร์ว่าหมายถึงข้อเท็จจริง สาขาวิชาหรือความรู้ต่างๆ และกระบวนการที่สามารถทดสอบได้ จนเกิดการสร้างวิชาการต่างๆ เช่น วิทยาศาสตร์ ครุศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ เป็นต้น ภาคที่ 2 พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ คุณค่าและความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ เป็นการนำเสนอในแง่มุมต่างๆ รวม 7 แง่มุม เช่น ราหุอมจันทร์และอมิตย์ เป็นต้น ภาคที่ 3 พุทธบูรณาการกับสังคมศาสตร์เป็นการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับความสำคัญของเศรษฐศาสตร์และการเมืองการปกครอง ภาคที่ 4 พระพุทธศาสนากับมนุษยศาสตร์ เป็นการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับปรัชญาความว่างในทัศนะของตะวันตกและ ภาคที่ 5 บทสรุปและวิเคราะห์ ถึงความสำคัญเกี่ยวกับการบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาจิตใจและสังคม วิทยาศาสตร์ หรือวิทยาการอื่นๆ ที่ไม่ยอมรับคุณค่าทางพระพุทธศาสนาจะทำให้ละเลยมิติทางศีลธรรมนำผู้ศึกษาและเรียนรู้ไปสู่การเอารัดเอาเปรียบและหากลยุทธ์ในการทำลายซึ่งกันและกัน วิทยาศาสตร์หรือศาสตร์สมัยใหม่มีความก้าวหน้าไปมากเท่าใด ยิ่งเป็นผลดีกับพุทธศาสนาโดยรวม เพราะการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงของศาสตร์สมัยใหม่นั้นเป็นการนำเสนอแนวคิดและทฤษฎีเพื่อเข้าถึงความจริงของธรรมชาติให้มากยิ่งขึ้นกว่าที่ผ่านมา ซึ่งลักษณะการแบบนี้ นับว่าเป็นแนวทางที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญมาตั้งแต่เริ่มต้นแล้วพุทธศาสนิกชนอยู่ใกล้กับธรรมชาติ อะไรก็ตามที่ตัดต่อตัดแต่งผิดไปจากธรรมชาติมาก สิ่งนั้นย่อมจะอยู่ห่างไกลจากความเป็นจริงมากขึ้นตามไปด้วยและการมุ่งสนใจเฉพาะประเด็นเรื่องการพัฒนาปัญญาที่ขาดมิติของความเมตตาและกรุณาที่มนุษย์ควรแสดงออกซึ่งความเคารพ และให้เกียรติซึ่งกันและกัน ถ้าขาดวิทยาศาสตร์ละทิ้งศาสนาก็จะขาดศีลธรรม เมื่อขาดศีลธรรมก็เท่ากับขาดทิศทาง วิทยาศาสตร์หรือศาสตร์อื่นๆ ที่ขาดทิศทางย่อมจะจับจดและไปไม่ถึงจุดหมายปลายทางเช่นเดียวกับคนง่อยเปลี้ยเสียขาที่ไปไหนไม่ได้ไกล ส่วนศาสนาที่ไม่สนใจความจริงทางวิทยาศาสตร์ก็เหมือนคนตาบอด เพราะจะมีศรัทธามีตบอดต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ และหลงมกมายอยู่ในไสยศาสตร์ ซึ่งการศึกษา

เรื่องพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในการนำศาสตร์ต่างๆมาบูรณาการกับพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นการเน้นศึกษาหาความจริงที่เกิดขึ้นจากความต้องการของคนในสังคม

แผนผังเชิงความคิด

บรรณานุกรม

- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศ.ดร., วิทยาศาสตร์ในทัศนะพระพุทธศาสนาในบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระพุทธศาสนากับวิทยาการโลกยุคใหม่, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่.มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557.
- พระมหาสมณวินทร์ ปุริสสุตฺโตโม.พุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่.วารสารวรมันฎองแหวกพุทธศาสตร์ปริทรรศน์ปีที่ 5 ฉบับที่ 1: มกราคม –มิถุนายน, 2561.